Výsledky výskumu o Jednote bratskej na Slovensku koncom 17. a začiatkom 18. storočia

Viera Žbirková

Summary: The results of research on the Unity of Brethren in Slovakia at the end of the 17th and the beginning of the 18th century. The aim of this article is to present in detail the results of research into the spiritual life of Bohemian members of the Unity of Brethren who emigrated to Slovakia after the Battle of the White Mountain, and to describe the hardships of the small congregation of Czech exiles under the leadership of Ján Valesius in Reca, in the Senec district of western Slovakia, at the turn of the 17th and 18th centuries. The congregations of the Brethren in Slovakia were made up of Bohemian and Moravian exiles who went into exile in the years 1624–1628 because of the harsh persecution that followed the defeat of the uprising by the Bohemian estates in 1620. According to old records, some 2000 exiles lived in Slovakia in the 17th century. Together with Lutheran families, around 6000 of them lived in the region from Skalica through Púchov, Sobotište, Senica and Markušovce – hard-working, intelligent, mature people from various professions, and masters in their trades. More than half of the exiles were in congregations in Púchov, Lednica and Skalica. Smaller groups of the Brethren exiles lived in Žilina, Markušovce, Bratislava, Sobotište, Senica, Pezinok, and Reca. Altogether, 58 families (about 300 people) lived in Púchov and Lednica. 38 of these families lived in Púchov and 20 in Lednica. From the list of property of the exiles drawn up in 1644 we learn that, in addition to the senior Vavrinec Justin and three co-seniors Pavel Hladík, Matěj Polidor and Ján Sapor, eight more Brethren clergymen lived in Púchov – Lukáš Dadan, Václav Liban, Ján Efron, Pavel Karpus, Daniel Natan, Daniel Dúfus, Juraj Jánovský, and Václav Sofron. In Púchov and Lednica, in addition to members of the Unity of Brethren, many tradesmen from Moravian towns settled who were members of the Lutheran or Utraquist churches. Indeed, there were far more of them than there were members of the Unity. Research has showed that the composition of the emigrants form the Czech lands in Slovakia after the Battle of the White Mountain was very varied and diverse. In terms of the intelligentsia among the exiles, priests formed only a small proportion. The majority of the exiles consisted of inhabitants from the Bohemian, Moravian and Silesian towns, merchants, tradesmen, and representatives of other unknown professions, who gave the emigrants as a whole an urban and plebeian character. The exiles worked together with Slovak tradesmen, but also set up their own guilds (such as the butchers in Skalica and Senica). Thanks to them, new trades were established in the region beneath the Javorina Mountains:

sack-making and milling in Skalica, pottery from Skalica to Brezová, tanning and bell founding in Senica, tailoring in Skalica and Púchov, and a weaver's guild in Skalica. In Skalica there lived 13 exiled noble families. Many of them resettled in Sotina-Senica. It was here that Ján Valesius was born into a family of exiles. For nearly 40 years he guided the Bohemian and Moravian exiles and the Hungarian Calvinists in Reca in their spiritual life. The personality of the preacher Jan Valeš – Ján Valesius – János Valesius and his activities related to the spiritual life of the Moravian exiles in Reca are examined in more detail.

Cieľom príspevku je bližšie prezentovať výsledky výskumu viažuceho sa na duchovný život českej pobielohorskej emigrácie Jednoty bratskej na Slovensku a poukázať na útrapy malého zboru českých exulantov pod vedením Jána Valesia v Reci, okr. Senec, na západnom Slovensku koncom 17. a na začiatku 18. storočia.

Úvod

Bratské zbory na Slovensku tvorili českí a moravskí exulanti, ktorí po porážke českého stavovského povstania v r. 1620 pre ostré prenasledovanie odišli v rokoch 1624 až 1628 do exilu.[1] V 17. storočí žilo na Slovensku podľa starších prameňov okolo 2 000 exulantov. Spolu s luterskými rodinami ich žilo od Skalice cez Púchov, Sobotište, Senicu, Markušovce až okolo 6 000 pracovitých, rozumných, vyspelých ľudí rôznych profesií i majstrov v oblasti remesiel. Väčšia polovica exulantov bývala v zboroch v Púchove, v Lednici a v Skalici. Menšia časť bratskej emigrácie žila v Žiline, Markušovciach, Bratislave, Sobotišti, Senici, v Pezinku i v Reci, na panstvách Zuzany Lorántffy de Serke a Juraja Rákociho pod hradom v okolí Lednice a v Púchove. Ďalej na panstvách Révayovcov v Holíči, Kolonich vo Veľkých Levároch, Ňáriovcov pod Brančom, Országhovcov pod Čachtickým zámkom, Mariášiovcov v Markušovciach, na panstve pána Lipé v Skalici u Kaunicovcov, u Illéšháziovcov v okolí Trenčína a Lednice, ai.[2] Za objav-

[1] Po roku 1620 sa časť exulantov vysťahovala do Polska (Lešno, Lissa), do Nemecka (Ochranov), Uhorska (Hernádkak, Miskolc, Tiszakeszi, Gesztely, ai.), Sedmohradska (Blatného Potoka), Holandska, Švédska, Ameriky, Brazílie, ai.

[2] Výskumy od polovice 19. storočia do dnešných dní boli vykonané na rozmanitej úrovni (viď výber literatúry). V roku 1997 bolo vydaných niekoľko regionálnych publikácií, ktoré i keď skromnými poznámkami predsa spresňujú pôsobenie exulantov na Slovensku. Vladimír Petrovič – Ondrej Koč st. – Pavel Proksa, Z dejín evanjelickej cirkvi v Skalici. Možno vyzdvihnúť monografiu Milana Šišmiša a kol., Trenčín. Vlastivedná monografia 1, 2, Bratislava: Alfa, 1993. Ďalej štúdiu: Jaroslava Pánka, Moravští nonokřtenci – heretici, sociální reformároři, pacifisté, in: Náboženské asociálne hnutie v Uhorsku a v Čechách, Bratislava: UK, 1995, s. 145–168. Autor tu spracoval bibliografiu prameňov z americkej i európskej

né v súčasnosti považujeme výskumy P. Horvátha, ktorý rozborom lednického súpisu z roku 1640 v Maďarskom krajinnom archíve v Budapešti dokázal, že v Púchove a Lednici žilo spoločne 58 rodín (okolo 300 osôb). Z nich 38 rodín žilo v Púchove a 20 v Lednici. Zo súpisu majetku exulantov (r. 1644) napríklad dokázal, že v Púchove, okrem Vavrinca Justina (seniora) a troch konseniorov Pavla Hladíka, Mateja Polidora a Jána Sapora, žilo ešte osem bratských duchovných – Lukáš Dadan, Václav Liban, Ján Efron, Pavel Karpus, Daniel Natan, Daniel Dúfus, Juraj Jánovský, Václav Sofron. V Púchove a Lednici sa spolu s príslušníkmi Jednoty bratskej usadili aj mnohí remeselníci z moravských miest evanjelického (resp. utrakvistického) vyznania. Nad bratskou emigráciou nadobudli dokonca aj početnú prevahu.

Významným prameňom k spresneniu výsledkov úzkej spolupráce s duchovnými Jednoty bratskej na Slovensku boli napr. i česky písané listy Jana Amosa Komenského, ktoré počas celého života posielal českým a moravským exulantom na Slovensko do Púchova, Skalice, Lednice či na Spiš.[3] Dokumentujú mnoho útrap i vývoj v myslení a konaní členov i rodinných príslušníkov Jednoty bratskej.[4]

Výskum celkovo dokazuje, že zloženie českej pobielohorskej emigrácie na Slovensku bolo rôznorodé a pestré. V rámci exulantskej inteligencie tvorili exulantskí kňazi iba nepatrnú menšinu. Najväčší počet exulantov sa zoskupoval s obyvateľstva českých, moravských a sliezskych miest, z obchodníkov, remeselníkov ako aj obyvateľov ďalších bližšie neznámych profesií, ktorý celej emigrácii vtláčal mestsko-plebejský charakter. Exulanti spolupracovali s domácimi remeselníkmi, ale utvárali si i vlastné cechy (napr. mäsiarsky v Skalici, Senici). Ich zásluhou sa pod Javorinou rozšírili nové remeslá – pytlíkárstvo, mlynárstvo v Skalici, hrnčiarstvo od Skalice po Brezovú, garbiarstvo, zvonolejárstvo v Senici, súkenníctvo v Skalici,

literatúry. Uvádza podnetnú štúdiu o habánskom školstve, ktorú publikovala S. Vlčková, Novokřtěnské školství a jeho význam v kultúře v předbělohorské Moravy, in: Vlastivědný věstník moravský, 1988, roč. 40, s. 44–45.

[3] Z Lešna do Púchova v roku 1649 oznamoval svojmu švagrovi kňazovi Jánovi Efronovi, že za nim a na Spiš posiela mladého Jana Molitora (v tom období ešte žiaka najvyššej triedy elbinského gymnázia) – ktorý sa neskôr stal zaťom Komenského dcéry Doroty Kristíny. Z Lešna do Skalice písal v tom istom roku i Jánovi Saporovi a Petrovi Sekuriovi a bratovi Jánovi Chodníciovi do Skalice. Doporučoval dobro sledovať a zlu sa vyhýbať. Radil ako zbory zachovať, zlučovať a rozširovať.

V roku 1670 krátko pred smrťou ešte písal list „bratřím lednickým, púchovským a skalickým, i ospbitne posielal v tom istom roku list i Mikulášovi Drabíkovi.

[4] Listy Komenského, ktoré z latinského jazyka preložil Bohumil Ryba v roku 1942, by si zaslúžili podrobnejší rozbor. Pozri: Sto listů Jana Amosa Komenského. Vybral, z latinkého jazyka preložil a poznámkami doprovodil Bohumil Ryba, Praha: Jan Laichter, 1942, s. 162–171, 192–193, 296–300.

Púchove, tkáčsky cech v Skalici. V Skalici žilo 13 exulantských šľachtických rodín. Mnohé prešli do Sotiny-Senice (tu sa v rodine exulanta Valesia narodil i Ján, ktorý neskôr ako 40-ročný viedol duchovný život českých a moravských exulantov s maďarskými kalvínmi v Reci).[5]

Českí exulanti v Reci

K skúmaniu útrap českých exulantov na západnom Slovensku nás priviedol nitriansky komeniológ Karol Jarábek[6] v roku 1987, v čase keď sa jeho zdravotný stav zhoršil natoľko, že musel svoje výskumy o cestách Jána Amosa Komenského po Slovensku prerušiť. K výskumu v Reci sa už nedostal. V roku 1988 zomrel. Nás k bádaniu povzbudila a provokovala poznámka, ktorú publikoval vo svojej štúdii (1975) o pobyte Komenského v Skalici. Citoval neznámy prameň a okrem iného napísal, že kostol, fara, škola i ostatný zborový majetok bol zabavený, preto „zbylí bratři chodili do artikulárního kostela v Réce"; a na inom mieste sa letopisec vyjadril takto: „Aj Skalica jim otevře brány a stane se Fanuelem evangeliků za Moravou bydlícím."[7] Koncom 17. storočia sa však brány skalického chrámu zatvorili. Skalický richtár Pogrányi odobral roku 1671 reformovaným ich kostol, z ktorého sa zachránil iba *kounicovský kalich*, niektoré sakrálne a bohoslužobné predmety a kostolné kľúče. Tieto relikvie boli odnesené do saskej Žitavy a pietne uchované u tamojších emigrantov. Až roku 1733 sa tieto veci vrátili, najprv do Prietrže (okr. Senica) a potom do Skalice. Všetky predmety museli byť zlatnícky opravené, o čom svedčí nápis „Renovatum Anno 1783".[8]

Ďalším prameňom, pre nás bol výskum Říčana[9] o tom, že B. Jan Tobian[10], posol Jána Amosa Komenského, posledný správca skalického zbo-

[5] Viera Žbirková, Reca. Českí bratia v Reci koncom 17. a na začiatku 18. storočia, Nitra: Reca, PF VŠPg a OÚ 1996. Viera Žbirková, Kapitoly o pôsobení českých exulantov na západnom Slovensku koncom 17. a začiatkom 18. st., Nitra: FF UKF, 2001.

[6] V r. 1921–1988 vysokoškolský učiteľ na PF UKF v Nitre.

[7] Karol Jarábek, Komenského cesty po Slovensku v rokoch 1650–54, Príspevok k spresneniu týchto ciest, Studia comeniana et historica, 1975, roč. 5, č. 10, s. 7–20 a č. 11, s. 5–16.

Ibid. 1975, roč. 5, č. 11, s. 5–15.

Ibid. Bol J. A. Komenský v Zborove?, Studia comeniana et historica, 1983, roč. 18, č. 26, s. 107–110.

[8] Karol Jarábek, Cesty J. A. Komenského po Slovensku v r. 1650–1654, Zborník PF v Nitre, 1975, roč. 25, s. 174–190.

[9] Rudolf Říčan, Dějiny jednoty bratské, Praha 1957, s. 384.

[10] Jan Tobian (Tobianus) – bratský farár, exulant (1637–1718 Treppeln, Nemecko); v 60. rokoch 17. st. sprostredkovával spojenie medzi J. Á. Komenským v Amsterdame a brat-

ru, preniesol pre zhoršujúce sa pomery svoje sídlo z Uhorska cez Recu do Lešna. V rokoch 1676–1687 bol Tobian kazateľom v Lešne. Od roku 1678 bol prorektorom gymnázia v Lešne. Naposledy sa po česky v Lešne kázalo v roku 1700. Potom sa Česi, Poliaci pripojili k poľským bratom. Kedy sa presne v Reci utvoril český diasporálny zbor, nevieme. No bolo to pravdepodobne okolo roku 1671, kedy vedenie skalických bratov pod vedením Tobiana rozhodlo preniesť sídlo skalického zboru do Rece. Urobili tak skôr ako Tobian odišiel do Lešna pre zhoršujúce sa pomery v Uhorsku.

Nemožno nepripomenúť i výskumy J. Polišenského,[11] že členov Jednoty z juhomoravskej Nosislavi[12]navštívil v roku 1626 Komenský. Z Nosislavi pochádzal M. Václav Vlaverinus. Podieľal sa na pokusoch reformy partikulárnych škôl rektora Martina Bacháčka z Nauměříc. S rodinou Vlaverinových ostal Komenský v priateľskom styku až do svojej smrti v nizozemskom Amsterdame.

Ďalej treba uviesť výskumy J. Ľ. Holubyho, O. Odložilíka a J. P. Ďurkoviča[13] o tom, že väčšina exulantov, či už išlo o novokrstencov alebo členov Jednoty, odchádzala do Uhorskej Skalice, ďalej na panstvá Révaiovcov v Holiči, Kolonich vo V. Levároch, Ňáriovcov pod Brančom, Országovcov pod Čachtickým zámkom, Gašpara Illéšháziho na okolí Trenčína, i ďaleko na východ do Markušoviec na panstvo Máriásiovcov. Mimoriadne cenné poznámky publikoval I. Burian, G. Kúr, S. Klein, M. Asztalos z dejín reformácie a protireformácie na Morave.[11] S dejinami evanjelickej cirkvi na Kloboucku a Nosislavsku sa spájajú aktivity osobností „laických pracovníkov“,

---

skými farármi na Slovensku, najmä v Púchove (M. Drabík) a v Skalici; na prelome 60. a 70. rokov posledný farár českej vetvy Jednoty bratskej a od 1678 prorektor gymnázia v Lešne; 1687–1718 kazateľ čes. exulantov v Treppelne.

[11]Josef Polišenský, Jan Amos Komenský, Praha: Melatrich, 1972, s. 30.

[12]Nosislav, obec v okrese Břeclav. V latinských textoch Nuslavia, v nemeckých Nusslau. Prvá zmienka o obci sa viaže s 18. stor. Na žiadosť Viléma z Perštejna bola obec v roku 1846 povýšená na mestečko. Zároveň dostala i znak vinárskeho mesta. Škola existovala v Nosislavsku už v dobe predhusitskej. Pozri bližšie: Jiří Čarek, Městské znaky, Praha: Academia, 1985, s. 267. SAO Brno D2, č. 24–52.

[13]Ján P. Ďurovič, Jednota na Slovensku, in: Jednota bratrská 1457–1957, Praha: Kalich, 1956, s. 239–264. Porovnaj: Daniel Š. Veselý, O nich, in: Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku, Bratislava: EBF UK Svoradova 1, rukopis 1996. Viď: Miklós Asztalos, A Pozsony – megye Réte református egyházának feljegyzési és keresztelési könyve 1701–1717, Pécs: Dunántúl Könyvkiadó és Nyomda Részvénytársaság, 1924, s. 7; Ilja Burian, Reformace a protireformace na Kloboucku a Nosislavsku, Praha: Synodní rada Českobratrské církve evangelické, 1987, s. 28 a 46–53. Ladislav Hosák, Historický místopis země moravskoslezské, Brno: Melantrich, 1938, s. 239. František Klein a kol., 500 let městečka Nosislav, Nosislav: MNV, 1986. Na Nosislavsku mala Jednota bratská dva zbory v Židlochoviciach a v Přibiciach. Géza Kúr, A komáromi református egyházmegye, Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1937, s. 223. Ibid. 1993, s. 329.

neskôr „ordinovaných kazateľov“. Medzi nimi vynikal Ján Antonín Valeš, ktorý sa podľa Buriana staral o „prenasledovaných moravských evanjelikov pod vedením Pavla Veterina“. Bol to pravdepodobne ten istý (alebo menovec Pavol Veterin), ktorý sprevádzal Jána Amosa Komenského v máji r. 1650 z Púchova do Prešova (pozn. V. Ž.). Niektoré poznámky Buriana sa zhodujú s našimi výskumami. Hypotézu Buriana, že Valesius bol od roku 1714 duchovným správcom reformovaného zboru v Reci i s poznámkou, že „už predtím tu měl základnu“. Záznamy sme konzultovali i s prof. Csémym z Prahy, ktorý potvrdil pravdivosť spomínaného výskumu i našich výsledkov empirického bádania.

Dôkazom toho, že Nosislavskí veriaci „chodili do Récí“, je kniha rodiny Samsonovcov z č. p. 7 a poznámka jej prvého majiteľa „na památku z Récy“. Reca posilňovala náboženské „vědomí tajných evangelikú na Nosislavsku“.[14] Sú to vzácne poznámky, no knihu, ktorú Burian uvádza, sa nám nepodarilo získať napriek mimoriadnemu úsiliu.

Ján Valesius – významná postava v dejinách Rece

Osobnosť kazateľa *Jána Valeša – Jána Valesia – Jánosa Valesia* som skúmala bližšie v moravských a slovenských archívoch. Pochádzal z rodu Valesiovcov. Na základe genealogického výskumu sa mi podarilo zistiť, že na západnom Slovensku od druhej polovice 17. storočia je zdokumentovaný rod Valesiovcov v Szotine – dnes Senica.

Szotina bola obec v nitrianskej stolici. Od roku 1565 patrila hradu Brančh. V r. 1943 bola pripojená k Senici. Po dlhom bádaní sa mi z tohto obdobia podarilo v spolupráci s Mikulášom Szabom zo ŠOA v Nitre nájsť a preskúmať dve listiny na ktorých sa vyskytujú mená členov tohto rodu: 1) dokument z r. 1667, ktorý podpísal a opečatil Antonius Valesius,[15] 2) listina

[14] Burian, Reformace a protireformace, s. 28–53.

[15] ŠOA Bratislava, Fond fragmenty rôznych rodov Kr.4. a Šoa Nitra, fond FŽN I Overené odpisy armalesov, Kr.4. Rod Valesiovcov je podľa výpiskov Federmayera, F. písomne zdokumentovaný na Západnom Slovensku od 2. pol. XVII. stor. Z tohto obdobia sú známi dvaja členovia tohto rodu – Antonius Valesius a jeho príbuzná Jakobína. V ŠOA Bratislava, vo fonde: Fragmenty rôznych rodov, Kr.4, nachádzame dokument z r. 1667, pod ktorý sa podpísal a pritlačil svoju osobnú pečať Antonius Valesius. Na pečati nachádzame rodový šľachtický erb. To značí, že rod Valesiovcov by mal byť už v tejto dobe šľachtický. A skutočne medzi šľachtou nitrianskej stolice tento rod nachádzame. Vo fonde ŽN I., Overené odpisy armálesov, Kr.4, ŠOA NITRA, nachádzame i listinu povýšenia rodu Valesiovcov do šľachtického stavu. Listinu povýšenia do šľachtického stavu vydal cisár a Uhorský kráľ Leopold I. na zámku Laxemburg 26. mája 1667. Bola určená pre Bernarda Spicziara, jeho manželku Jakobínu Valesiovú ako aj jeho švagrovcov Floriána Tarosa, Jorika Fabianiho a Antonia Valesia. Listina bola vyhlásená v Bratislavskej stolici. Súčasne im bol udelený erb. Keďže sa nezhoduje

povýšenia rodu Valesiovcov do šľachtického stavu. Vydal ju cisár a uhorský kráľ Leopold I. na zámku Luxemburg 26. mája 1667. Bola určená pre Bernanda Spicziara, jeho manželku Jakobínu a švagrov Floriána Tarosa, Jórika Fabianiho a Antónia Valesia. Listina bola publikovaná na generálnej kongregácii v Bratislavskej stolici . Listina z roku 1673 dokladuje plnoprávnosť uhorských šlachtických práv pre bratov Antonia a Thomasa Valesiovcov. Šlachtické zhromaždenie zasadalo v Novom Meste nad Váhom. Možno predpokladať, že predkovia Jána A. Valesia, ktorého život v rokoch 1703 až 1717 je zdokumentovaný v protokoloch a matrikách v Reci, pochádzal z exulantskej rodiny, ktorá sa usadila v Stotině-Senici.

Záverom možno zhrnúť, že Ján Valesius pochádzal zo šľachtického rodu a vysloviť presvedčenie, že otcom Jána bol Antonius Valesius. V roku 1667, keď získal šľachtický titul mohol mať Ján tri roky. V období prejednávania šľachtických práv Antonia a Thomasa Valesia v Novom Meste nad Váhom bol Ján deväťročný. Ján Valesius zomrel 2. 10. 1758 a je pochovaný vo Veľkých Kosihách. Prežil dlhý a plodný život.

Bratské bohoslužby v Reci

Reca už v 17. storočí udržiavala živé styky s Moravou. Prvá pobielohorská emigrácia sa do Rece nedostala. Z Čiech českí a moravskí exulanti prešli najskôr v roku 1620 do Sliezska, Sedmohradska a Ruska, až neskôr v rámci druhej vlny pobielohorskej emigrácie prešli aj do Rece a na južné Slovensko. Získali sme niekoľko záznamov o pravidelných kontaktoch kalvínskeho zboru v Reci s Českými bratmi i o ich prenasledovaní. Sú to z I.N.D. Protocollum Ecclesiae Articularis Rhetensis Anno 1701 Comparat d. 55. In Bazin, tj. Pezinok, tieto zápisy:

Napriek tomu, že bola vždy maďarská, českým exulantom poskytovala duchovnú ochranu. Dňa 24. júna 1701: „Poctivý (alebo počestný) posol z našej viery z Českej zemi bol u nás, ktorý oznámil ich budúci príchod. Avšak v tomto roku neprišli, lebo raz už boli chudáci v tomto ich dobrom predsavzatí zarmútení, alebo snáď začuli správu o prenasledovaní…“[16]Napriek štylistickej ťažkopádnosti záznam potvrdzuje, že cirkev

s erbom, ktorý použil Antonius Valesius na svojej pečati, predpokladáme, že mohol už byť aj predtým považovaný za šľachtica a použiť svoj starý rodový znak. Pre doplnenie uvádzame, že Antonius Valesio sa usadil v mestečku Senica, kde je zachytený 1669 na stoličnom súpise šľachty. Podľa Federmayera Frederika, Lachova 12, Bratislava. Vzťah rodu Antonia Valesia k rodu českých exulantov Valešovcov – Valesiovcov je otázny a otvorený.

[16]I. N. D. Protocollum Ecclesiae Articularis Rhetensis, in: Asztalos, A Pozsony – megye Réte református, s. 34.

v Reci napriek tomu, že bola vždy madarská, českým exulantom poskytovala duchovnú ochranu.

I z rokov 1707–1709 je v protokole zápis: „Pretože behom r. 1707–1708 a 1709, keď u nás býval a znášal rôzne útrapy dôstojný pán kazateľ Andrej Kis-Ari, pre mnohé nebezpečenstvá, úteky a iné biedy nemohla byť táto kniha v jej, veci, ktoré sa stali v jeho dobe nie sú v tejto knihe napísané (zapísané)."[17] V protokole sa mnohokrát nachádzajú čisté strany, škrtané zápisy i dlhšie prestávky. Činnosť zboru bola nebezpečná. I matrika novokrstencov je toho dokladom.

Zaujalo nás, že v zachovalom protokole rečianskej farnosti sa spomína meno českého ľudového kazateľa a učiteľa Jána Valesia. Prvý záznam s menom sa spája s 10. marcom 1703. S týmto menom, v českej podobe Ján Valeš, sme sa stretli, ako sme už uviedli, i v prednáškach Ilju Buriana „Reformace a protireformace na Kloboucku a Nosislavsku".[18] Burianove výskumy dokazujú, že Kloboucko, no zvlášť Nosislavsko, boli strediskami evanjelickej cirkvi. Ako biskupa reformovanej cirkvi na Morave I. Burian uvádza Michala Halvicia zo Šaštína na Záhorí. Predpokladáme, že ide o krycie meno pobielohorského vojkovického farára Michala Lachonozora. Bol to totiž podľa Buriana jediný muž, známy pobielohorský reformovaný farár, ktorý bol pokrstený menom Michal, a keďže v 17. stor. nastalo silné prenasledovanie moravských tajných evanjelikov (podľa Buriana bol zatknutý i kazateľ Jan Danielis zo Skalice), mnohí exulanti prešli do Uhorska. V našom výskume sme sa s uvedenými menami farárov v Reci nestretli. Výsledky však naznačujú, že počas 30-ročnej vojny veriaci veľmi trpeli. Prenasledovanie nekatolíkov, tvrdé tresty i mor zapríčinili, že z Nosislavi i iných miest prichádzali veriaci do Rece. Farári vykonávali svoju prácu v ilegalite s podporou evanjelických zborov zo Saska a Slovenska.

Kalvínsky zbor v Reci patril podľa zachovaných spomienok predkov Nosislavska medzi najbezpečnejšie. Veriaci „niekoľkokrát" do roka sa podľa pána farára Ctirada Nováka[19] vybrali na „pešiu púť do Rece". Niekedy išli i desať dní a po prijatí večere Pána sa spokojní vrátili znášať utrpenia svojho ťažkého života. Dokazuje to i zápis udalosti bez udania roku: „Pre blaho Čiech a Moravy…, ktorí cez lesy a hory počas dlhých dní boli na púti, prišli na bohoslužbu, na ktorej bolo tiež veľa prenasledovaných. Prvá lavica na ľavej strane od kancla bola rezervovaná pre českých a moravských bratov, ktorí chodili do nášho kostola. Oni darovali jednu prekrásnu striebornú

[17] Ibid. s. 37.

[18] Burian, Reformace a protireformace, s. 28–53.

[19] Na základe osobného rozhovoru s evanjelickým farárom Ctiradom Novákom, 12. 9. 1995. Ev. a. v. farský úrad Nosislav, Brno-vidiek.

reťaz, ktorá sa skladala zo strieborných mincí, ktoré zobrazovali podobizeň krála Sigmunda". Táto reťaz sa v roku 1895 (pozn. V. Ž.) podľa zápisu kronikára ženského spolku v Reci nachádzala „v archíve pod dozorom".[20] Vzácna pamiatka je nezvestná.

V zachovanom protokole z roku 1712 sa nachádza i ďalší doklad o tom, že „28. mája 1712 Ján Valesius bol ubytovaný so svojimi veriacimi v priestoroch rečianskej školy". Zápis doslova znie: „Dňa 28. septembra 1712 mladík Michal Gulacsi, ktorý do Rece prišiel z Györu, sa ubytoval na fare. Pustil sa do upratovania školy, pretože kazateľ Ján Valesius bol nájomníkom školy so svojím malým zborom."[21] Za riaditeľa školy bol menovaný 2. novembra 1712. Presnejšie údaje o jeho spolupráci, ani o obsahu, metódach a formách učiteľskej práce sa nám nepodarilo doteraz spracovať.

Z dejín pedagogiky vieme, že školská dochádzka v tom čase nebola povinná. Učiteľ si mal získať rodičov a deti, aby chodili do školy. Vzdelanie začínalo v šiestom alebo siedmom roku života dieťaťa a trvalo približne 9–10 rokov, teda do 15. roku, a až potom mohol študent vstúpiť do filozofického, prípadne teologického kurzu asi na päť rokov. Celkové vzdelanie sa ukončilo až v 20–21. roku života. Učiteľ vychovával deti k mravnosti a starostlivo viedol cirkevný chór. Čítanie a slabikovanie precvičoval so žiakmi na modlitbách. V 17. storočí sa učilo čítať pomocou písmenkovej metodiky jednoduchých lístkových šlabikárov. V 18. storočí sa už na našom území používali šlabikáre. Tvorcovia napodobňovali „*Slabikár český* z roku 1547". Za najstaršie slovenské šlabikáre považujeme trnavský z roku 1725, prešporský z roku 1762 a dolnokubínsky asi z roku 1771. Aby si žiaci osvojili základy maďarčiny, nemčiny, latinčiny, zostavovali sa v 18. storočí viacrečové šlabikáre. Vzorom boli i učebnice J. A. Komenského. V roku 1650 v Blatnom Potoku napísal rozsahom útlu knižku *Počátkové čtení a psaní*.[22] Spis obsahuje úvod určený rodičom, učiteľom a vychovávateľom. Prvá časť pozostáva z troch tabuliek: 1. tabuľka s bodkami, čiarkami a obrazcami; 2. tabuľka s písmenkami; 3. tabuľka so slabikami. V druhej časti sú rýmovačky jednoslabičných a trojslabičných slovíčok a štvorslabičných a päťslabičných slov, ďalej výchovné texty a cvičenia pobožností. Tretia časť obsahuje rozhovory (tri dialógy) učiteľa so žiakmi o postupe učenia, o význame učenia sa čítaniu a písaniu a o vyučovaní na vyšších školách.

---

[20] Kronika ženského spolku v Reci, in: Ref. farský úrad Reca.

[21] I. N. D. Protocollum Ecclesiae Articularis Rhetensis, in: Asztalos: c. d., s. 38.

[22] Jan Amos Komenský, Počátkové čtení a psaní, Praha: ŠN, 1946. V Lešne v roku 1631 vydal J. A. K. Janua linguarum reserata (Brána jazykov otvorená); Orbis sensualium pictus (Svet v obrazoch). Učebnicu používal už v r. 1653 v Blatnom Potoku.

Z uvedeného možno zhrnúť, že výchovná a vzdelávacia činnosť bola hlavným životným cieľom učiteľov – kazateľov tohto obdobia. Valesius sa usiloval udržať a organizovať život exulantov v malej obci Reca, vychovávať nástupcov reformovanej kresťanskej cirkvi. Posielal mladých Čechov na štúdiá do miest Pápa a Debrecín (Maďarsko), ale predtým „ako išli študovať do maďarských škôl sám ich doma vo vlastnom dome učil, aby nešli nepripravení" (V Reci, pozn. V. Ž.).[23] Zastával názor, že „neradno posielať žiakov do maďarskej školy bez toho, aby nevedeli maďarsky". Medzi najznámejších žiakov patril Juraj Jessenius. Udalosť spomína i Burian v dejinách Nosislavska.[24] Uvádza, že koncom 20-tych rokov 18. storočia „Ján Valeš postupne odviedol z Vysočiny troch mladých mužov: Jána Glasia (Sklenára, Glasra), Juraja Jesenia a Jána Stetinia (Štetinu). Nechal ich vyštudovať najskôr gymnázium v Pápe a potom teológiu v Debrecíne." V roku 1732 podľa Kúra „napísal Valesius list" s prosbou, aby tam mohli spomínaní študenti študovať. Prosil profesorov, aby im pomáhali, keď už on (Valesius) nebude medzi živými. Vo svojom liste vyzdvihol, že za jeho pôsobenia v Reci „prisťahovalo" sa najskôr 14 a potom 6 veriacich Čechov. „Keď mladí Česi skončili štúdiá v Debrecíne, sám Valesius ich vysvätil za farárov (podľa Csémyho vysvätil len jedného – J. Jessenia)".[25]

Po roku 1714 sa Ján Valesius stal farárom, duchovným pastierom aj pre maďarských kalvínov. Protokol už spomínanej artikuly z Rece uvádza, že v roku 1714 Valesius dostal súhlas „členov vznešenej rečianskej farnosti, aby každý rok dvakrát navštívil na Morave trpiacich českých bratov". Podľa artikuly zápis znie:

> Anno 1714. Na základe pozvania (vocatio) jednohlasnej dohody členov rečianskeho zboru … Dôstojný pán biskup Péter Magyari … 7. marca … ustanovil mňa, Jána Valesia za duchovného pastiera v rečianskom zbore s podmienkou, že s dovolením svätej cirkvi dvakrát ročne mám byť prepustený k českým bratom, živoriacim na pokraji Uhorskej ríše a Moravy, aby som ich hladujúce a žízniace duše občerstvoval.[26]

Podľa kalvínskeho farára A. Szabóa zo Selíc obyčajne pri návratoch Valesia do Rece prišla natrvalo s ním česká rodina. Na základe hypotézy i nášho doterajšieho výskumu vyplýva, že viac ako tridsať českých rodín sa postupne trvale usadilo v Reci a okolí. Podľa pána farára C. Nováka pôsobiaceho na Čbr. evang. farskom úrade v Nosislavi v 18. storočí, ľud s úctou vítal a oslavoval kazateľov, ktorí prichádzali na Moravu, „páni otcovia" (J. Novák; M. Obornyi; S. M. Erdös).

[23] Kúr, A komáromi református, s. 283.
[24] Burian, Reformace a protireformace.
[25] Kúr, A komáromi református, s. 287.
[26] I. N. D. Protocolum Ecclesiae Articularis Rhetensis, in: Asztalos: c. d., s. 41.

ŠOA v Brne eviduje (vo Fonde GUBERNIA R11) veľké množstvo archívneho materiálu, zápisníc i rozhodnutí súdu o sledovaní, trestoch i väznení farárov, študentov i ďalších osôb, ktorí boli na Morave pristihnutí. I. Czegle v Blatnom Potoku spracoval súpis farárov, ktorí po absolvovaní kolégia v Maďarsku pôsobili na Morave a v Čechách. Pramene nám z maďarčiny preložil Csémy.[27]

K duchovnému a sociálnemu životu v Reci

Českí exulanti sa nezúčastňovali na politickom živote. Boli oddaní cirkevnému životu. Často ich ťažký život exulantov spestrovali hudobné i kultúrne podujatia. Dokladom sú zápisy uvedené v protokole rečianskej farnosti.

„Anno 1712 die 2 Martii boli sme na schôdzi v Horných Sokolciach (pravdepodobne to bol Opatovský Sokolec) a schôdza bola vizitačného rázu zo strany seniorátneho vedenia kvôli niektorým ľuďom, ktorí sa kochali v roztržkách." (pozn.: výraz „zenebona" nemá nič spoločné s hudbou – maď. „zene", ale znamená napr. spor, nesprávne chovanie sa, roztržku, ba aj rebéliu)[28]

I ďalší zápis je cenný. Svedčí o tom, že obyvatelia Rece boli dňa 8. a 9. marca 1712 na schôdzi a hudobnom koncerte v Felsögellér. V protokole je zápis spresnený formuláciou, že život kazateľa počas podujatia (asi Valesia) bol ohrozený. Totiž, že „Anno 1712 die 8. Et 9. Martii boli sme na svätej schôdzi v Hornom Gelléru, kvôli niektorým ľuďom, ktorí sa kochali v roztržkách, prenasledovali svojho kazateľa, hľadali (doslova „lovili") svoju slávu, (čo bolo) proti celej svätej církvi."[29] Českí bratia sa vyhýbali sporom. Mali dobrú povesť remeselníkov (krajčíri, stolári, mäsiari, rezbári, tkáči). Záznamy protokolu rečianskej farnosti i po tejto stránke nám dávajú obraz o pestrom zastúpení profesií, veľkej pracovitosti a starostlivosti veriacich.

I. N. D. Protocollum Ecclesiae Articularis zaznamenáva mená, roky, povolanie i mnohé zaujímavé poznámky zo života Českých bratov. O milodaroch vecných, finančných, ale najmä aktívne záznamy o službách sme nevypisovali. Čitateľ si ich môže pozrieť v textovej prílohe. Naše triedenie zohľadňuje charakter remeselných služieb veriacich exulantov.

Českých bratov, ktorí sa tu v Reci usadili, Maďari nepremenovávali, ale pridávali im meno podľa remesla:

---

[27] Bližšie: Imre Czegle, Samuel Szalay a maďarští reformovaní toleranční kazatelé, Praha 1985, 29. N. D. Protocollum Ecclesiae Articularis Rhetensis (maď.), in: Asztalos: c. d., s. 39.

[28] Ibid. s. 40.

[29] Ibid.

mäsiar – mészáros
krajčír– szabó
racovateľ koží (švec) – varga
kožušník – szűr
pastier – juhász
majster – mester
vojak – katona
18. 9. 1701 **dcéra Adama Takácsa**, takás – tkáč, tkáč ľanového plátna
dec. 1701 **Ján Borbély**, borbély-holič
8. aug. 1715 **Juraj Murín Mészáros**, mäsiar
Gašpar Tompa, tompa-tupý
Martin Szabó, szabó – krajčír
26. dec. 1716 Martin **Balasik**

Z toho vznikli maďarské mená. Naprílad: Juraj bol mäsiarom, dali mu meno Juraj Murín Mészáros. Teda z Juraja Murína vzniklo meno Juraj Mészáros. Tak isto z Martina Balasika, krajčíra, vzniklo meno Martin Szabó. Pochádzal z Balasiku. Česky sa podpisoval Balašík-Blažek, ktorého priamy potomok Michal Blažek[30](nar. 1827) bol prvým reformovaným superintendentom moravským.

Exulant Juraj Rus prišiel z Ruska. Bol predkom pána Alexandra Szabóa, kalvínskeho farára zo Selíc. Z osobného rozhovoru vyplynulo, že napr. Juraj Rus Szabó, tak ako ho farár zapísal do matriky vo februári (1714), je priamym predkom pána farára z matkinej strany.[31]

Ďalšie príklady, tak ako sme ich spracovali z prameňa artikuly, uvádzajú, že za menami sa vždy uvádzalo množstvo forintov, prípadne popísala sa činnosť, ktorú veriaci pre farnosť vykonali. Českí, moravskí, maďarskí i slovenskí obyvatelia Rece, Boldogu a iných miest sa tak zžili s prostredím, že Reca sa stala ich bezpečným domovom. Tu sa potom rodili, sobášili i mreli ich deti, ich krstnými otcami sa stávali členovia kalvínskych zborov. Rodila sa nová generácia, ktorá asimilovala s prostredím. Výchova k spolupatričnosti, k bratskej láske veriacich exulantov s domácim obyvateľstvom bola príkladná. Len v jednom prípade sme sa stretli so zápisom, že veriaci vyhnali učiteľa pre nemravné a nedôstojné správanie. Bol to „učitel"[32] z Vlčian, ktorého si vydržiaval farár. Veľmi dobré vzťahy boli medzi

[30]M. Blažek pochádzal zo Senice na západnom Slovensku, z rodiny, ktorá patrila k českému zboru v Reci.

[31]Asztalos, c.d., s. 48 (21. II. 20 Rus Szabó Győrgynek), alebo Balasik Szabo Mártony.

[32]Citované preklady textov v príspevku nám z maď. upresnil a z latinčiny preložil Prof. ThDr. Ľ. Csémy, DrSc. (Praha) za čo mu vrele ďakujeme.

farárom a učiteľom. Veľkú zásluhu mal na tom zvlášť Ján Valesius, ale i ďalší farári (Samuel Szeli, František Csokonai ai.) a veriaci rečianskej farnosti v skúmanom období.

Zborový život v Reci uplatňoval dnes už málo známe, vzácne výchovné zborové tradície, ktoré obsahovali prvky prosociálneho správania (výchovné spoločenstvo, zapojenie rodičov do výchovného procesu). Úcta k deťom, rešpektovanie ich rozumového a citového sveta, to bolo základom výchovy od najútlejšieho veku. Členovia zboru pristupovali k deťom ako k semienkam rodiny a obce, ako k útlym plánkam, k pacholiatkam. Rodinné zhromaždenia zborov, na ktorých sa čítala biblia, rozoberali teologické príbehy, historické tézy a spievali cirkevné piesne obsahovali mnohé formy prosociálnej výchovy. Vyučovanie v zborovom dome bolo vedené tak, aby deti milovali učiteľa, učenie i disciplínu.

I po roku 1681, v dobe temna, Reca ostala artikulárnym miestom a ďalej sa tu pre najširšie okolie odbavovali kázne a bohoslužby na kalvínsky spôsob. Na základe výskumu, možno predpokladať, že za pôsobenia J. Valesia v Reci, sa prisťahovalo najskôr štrnásť a potom šesť veriacich Čechov. I J. Valesius bol od roku 1714 farárom a učiteľom i domácemu obyvateľstvu. Podľa Ďuroviča sa „kázalo občas i česky". Juraj Jessenius, žiak Valesia, kázal pre slovenských reformovaných na východe. Joel Jessenius sa stal tolerančným kazateľom v Chvaleticiach. Tak si vysvetlíme aj zjav Michala Blažka, rodom zo Senice, českého ref. superintendenta, spisovateľa.

Záver

Styky Českých bratov s príslušníkmi kalvínskej cirkvi uhorskej v Reci boli v nami skúmaných rokoch 1703–1717 príkladné. Osobitne možno vyzdvihnúť duchovednú a pedagogickú činnosť českého ľudového kazateľa, farára, učiteľa Jána Antonína Valesia. Preto – a zaslúžene – i v budúcnosti by mu bolo potrebné venovať viac pozornosti. Dôsledne preskúmať mimoriadne náročnú cirkevnú a pedagogickú činnosť, získať, vyhodnotiť a interpretovať Valesiov spis „Currensei", zvlášť jeho názory k sociálnym otázkam výchovy človeka, život Jána od narodenia, cez študentské roky, prácu kazateľa, učiteľa na Morave a na južnom Slovensku, zvlášť od 12. marca 1719, keď odišiel z Rece a pôsobil v Okoličnej na Ostrove ako farár. Od 12. marca 1723 vykonával poslanie farára v Zlatnej na Ostrove. 15. júna 1725 sa Jánovi Valesiovi dostalo mimoriadneho uznania, bol zvolený za seniora pre komárňanskú župu. Ďalej je treba prebádať jeho učiteľskú a duchovnú činnosť od 12. marca 1740 v Zemianskej Olči. Rok bol väznený v Komárne. Príčiny by bolo treba tiež bližšie skúmať.

Možno zhrnúť, že osobnosť českého kazateľa a učiteľa J. Valesia zohrala významnú úlohu v oblasti výchovy a vzdelávania veriacich, mladých farárov i učiteľov v prvej polovici XVIII. storočia na južnom Slovensku. Ján Valesius je pochovaný na cintoríne vo Veľkých Kosihách, okres Komárno, kde do 12. marca roku 1758 pôsobil ako kazateľ. J. Valesius zomrel 2. 10. v roku 1758. Podľa A. Szabóa zo Selíc bol to „farár pochovaný na Maďaroch ako exulant". Úcta k jeho morálnemu a mravnému profilu sa výrazne vyníma a profiluje i zo zápisu na náhrobnom kameni.

Doteraz preštudované pramene nám umožňujú tvrdiť, že zbor českých exulantov v Reci i keď nebol veľký, ako sme na to v práci upozornili, mal bohatý duchovný život. Od XVII. storočia vlastnil renesančnú modlitebňu, ktorá sa dodnes prestavaná a opravená zachovala a slúži veriacim. Medzi občanmi dodnes panuje spomienka, že v modlitebni ešte na prelome IXX.–XX. storočia boli stopy po maľbe husitského kalicha. Aj keď uvedený nález nie je početný, predsa svojím historickým, kultúrnym a religióznym významom má významné miesto nielen v histórii Rece, ale aj v histórii českých exulantov na našom území. Zachovali sa štyri kalichy a dva taniere zo XVII. storočia (**kalich ranobarokový – 1691, kalich rokokový – 1778, konvica cínová, neskororenesančná – 1695, konvica neskororenesančná – 1695, patena renesančná – 1694, taniere obradové, neskororenesančné**). Písomné svedectvá o vzájomnej pomoci Jána Valesia a predstaviteľov rečianskej farnosti, tak ako sa zachovali v archívnych fondoch i spomienkach pamätníkov, stali sa neodmysliteľnou súčasťou kultúrneho dedičstva a bohatstva nášich národov.

Pramenné bohatstvo pre budúce generácie prispieva k poznaniu národnej minulosti a českej, moravskej, slovenskej a maďarskej kultúrnej tradícií a spolupatričnosti. Vyhnanstvo a s ním spojené trápenia boli ako „ten horký kalich, ktorý im podal Pán, no oni ho z rúk Pána prijímali oddane".[33] Ich život je opísaný v prameňoch priamych i nepriamych. Dokumentujú to i piesne vyhnancov. Zachovali sa i na Slovensku, napr. v rodine pani Dariny zo Bziniec a v Lubine,[34] verše mimoriadne pôsobivé. Ani dnes čitateľovi nemôžu byť ľahostajné, už i preto, že mnohé rodiny i našich priateľov majú v nich svoj pôvod.

[33] Ján Mocko , Exulanti vo svetle svojich spevov Príspevok k histórii exulantov českomoravských v Uhorsku, Cirkevné listy, 1892, č. 8, s. 111.

[34] Pozri bližšie: Žbirková, Kapitoly o pôsobení českých exulantov, s. 10–11.

Žehnejž tě Bůh rozkošná,
Naše české země,
Z tebeť se smutní berem,
Nyní, české plémě,
Bůh tě žehnej, matko milá.
Všaks příznivá byla,
Laskavě a bohatě,
Nás všecky živila.

Bůh tě žehnej úrodná,
Naše milá vlasti,
Již úbozí Čechové,
Nesmíme víc vlásti,
V tobě nemáme bydlení.
Jsouc vypovědení,
pro kšaft Syna Božího
Velice zsoužení.

Žehnejž tě Bůh, království,
Naše milé české,
Hle již v tobě panuje,
Pokolení vlaské.
Cizozemci tvoji páni,
Čechové vyhnaní.
Synové od své matky,
Sem tam rozmetaní.

Ó Bože všemohoucí,
Pohleď dolu z nebe,
Uslyšiž prosby naše,
My prosíme tebe,
Račiž nám pomocen býti,
Bychom mohli míti,
Zas svobodu, a vděčne
Kalich tvůj zde píti.

Pramene

Štátny oblastný archív Bratislava, Križkova 7.
Fond fragmenty rôznych rodov Kr.4.
Filmový archív, Zbierka matrík okr. Galanta.
Rozhovory s Friderikom Federmayerom, Bratislava, Lachova 12.

Trenčianske muzeum:
Osobné rozhovory s PhDr. Milanom Šišmišom st.
Pramene k dejinám českých exulantov na Považí.
Zborníky, štúdie, rukopisy.

Historický ústav SAV Bratislava, Klemensova 19:
Marsina, Richard, Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, Slovenský diplomatár Tomus II., Bratislava: Obzor, 1987, s. 377–378.
Sedlák, Vincent, Historický miestopis Bratislavskej stolice (do roku 1301), Bratislava: Historický ústav SAV, 1961, rukopis kand. dis. práce.
Filmová zbierka Historického ústavu SAV, prostredníctvom PhDr. F. Oslanského, CSc.: DL 37460 orig. a DL 68610 odpis (fotografie).

Archív Ref. farského úradu Reca:
Osobné rozhovory s farárom PhDr. Jánom Molnárom.
A Réthei helvét egyház 1855. (maď.)
Zlatá kniha. Kronika 1895. (maď.)
Kronika ženského spolku v Reci. (maď.)
Fotografický a archívny materiál.

Obecný úrad Reca, Archív Ref. Farského úradu Reca:
Kronika obce, spisovný, archívny a fotografický materiál.
Školské kroniky, rozhovory s občanmi, slov., maď.
Cirkevné kroniky, knihy, noviny, časopisy ai pramene.

EBF UK Bratislava, Svoradova ulica 1:
Veselý, Daniel Š., O nich, in: Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku, Bratislava: EBF UK Svoradova 1, rukopis 1996.
Osobné rozhovory s Prof. ThDr. Igorom Kišom.
Osobné rozhovory s Doc. ThDr. Štefanom Veselým.
Zborníky, štúdie, rukopisy.

Archív Čbr. evang. farského úradu Nosislav:
Osobné rozhovory s farárom Ctiradom Novákom, 12. 9. 1995.
Pramene k dejinám obce a cirkevného života.

Archív Múzea J. A. Komenského, Praha:
Osobné rozhovory s Prof. PhDr. Dagmar Čapkovou, DrSc.
Osobné rozhovory s Prof. Ludovítom Csémym, DrSc.
Osobné rozhovory s Prof. PhDr. Jozefom Polišenským, DrSc.
Pramene k dejinám Jednoty bratrskej a k životu a dielu J. A. Komenského.

Archív Ref. Farského úradu Selice:
Osobné rozhovory s farárom Alexanderom Szabóom.
Osobné rozhovory s farárkou Alžbetou Szabóo.
Pramene k dejinám obce Reca.

Knižnica a Archív Sárospatak:
Osobné rozhovory Imre Czeglem Rákóczi. u. 1 č. 3950.
Román, J., A habánok Sárospatakon, Sárospatak 1959.
Pramene k dejinám maďarských reformovaných tolerančných kazateľov.
Príspevky k dejinám česko-maďarských cirkevných stykov.
ZOZNAM Č. XX. 7132, XX. 7273.

Literatúra

Archeológia értesitö, 1913, roč. 33, s. 94–95.

Asztalos, Miklós, A Pozsony – megye Réte református egyházának feljegyzési és keresztelési könyve 1701–1717, Pécs: Dunántúl Könyvkiadó és Nyomda Részvénytársaság, 1924.

Bečková, Marta–Bieňkowski, Tadeusz – Čapková, Dagmar, Znajomošč dziel Jana Amosa Komenskiego na ziemiach czeskich, slowackich i polskich od polowy XVII w. do czasów obecnych (Poznanie diel Jana Amosa Komenského v českých, slovenských a poľských krajinách od polovice XVII. storočia po súčasnosť), Warszawa: Wydawnictvo Instytutu Historii Nauki Oswiaty i Techniky PAN, 1991.

Blekastad, Milada, Comenius, Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des J. A. Komenský, Praha – Oslo 1969.

Borovszky, Samu, Pozsony Vármegye, Budapešť: Apollo Irodalmi Társaság, 1904.

Borčányi, Jozef, Literárnym Považím, Žilina: Scientia Medica, 1995.

Burian, Ilja, Reformace a protireformace na Kloboucku a Nosislavsku, Praha: Synodní rada Českobratrské církve evangelické, 1987.

Cach, Josef, Komenský v česko-bratrském výchovném systému na pomezí Čech a Moravy, Studia Comeniana, 1987, roč. 17, č. 33, s. 88–92.

Czegle, Imre, Samuel Szalay a maďarští reformovaní toleranční kazatelé, Praha 1985.

Czegle, Imre, A cseh-magyar református egyházi kapcsolat egy évtizede (1782–1792), Budapest 1981.

Čapek, Jan B., Československá literatúra toleranční, 1. a 2. zv., Praha: Nakladatelství Čin, 1933.

Čapek, Jan B., Vývoj a význam jednoty na poli kultúrním, in: Jednota bratrská 1457–1957, Praha: Kalich, 1956, s. 191–238.

Čapek, Jan B. – Čapková, D., Komenský a Sečovce, Acta Comeniana, 1962, roč. 21, s. 61.

Čapek, Jan B., Kollár a Komenský, Acta Comeniana, 1958, roč. 17, č. 2, s. 251–278.

Čapek, Jan B., Komenský a Slovensko, Naša veda, 1957, roč. IV, s. 354 až 363.

Čapková, Dagmar, Komenský a európske hodnoty tolerancie. Comenius and European Values of Tolerance, in: Technológie vzdelávania tretieho tisícročia (zborník Medacta '95), Nitra VŠPg 1995, s. 25–28.

Čapková, Dagmar, Český a slovenský ohlas názorů Komenského na výchovu nejmenších dětí, Acta Comeniana, Archív pro bádání o živote a díle Jana Amose Komenského, 1963, roč. 22, s. 83–143.

Čapková, Dagmar, Předškolní výchova v díle J. A. Komenského, jeho předchůdců a pokračovatelů, Praha: SPN, 1968.

Čapková, Dagmar, Učiteľ učiteľov, Bratislava: SPN, 1992.

Čapková, Dagmar, Slovenský obnovovatel znalostí o Komenském na počátku našeho obrození, Acta Comeniana, 1962, roč. 21, č. 2, s. 206 až 208.

Čaplovič, Ján, Komenský a Slovensko, Acta Comeniana, 1960, roč. 19, č. 1.

Čečetka, Juraj, Komenský vo vývine slovenskej pedagogiky, Jednotná škola, 1957, roč. 12, s. 151–177.

Čečetka, Juraj, Komenského miesto v slovenskej pedagogike, in: Ján Amos Komenský a Slovensko, Bratislava: Povereníctvo školstva a kultúry, 1958.

Dezső, Lajos, Comenius Ámos János. Nagy oktatástana, Sárospatak: Steinfeld Jenő, 1896.

Ďurovič, Ján P., Jednota na Slovensku, in: Jednota bratrská 1457–1957, Praha: Kalich, 1956, s. 239–264.

Ďurovič, Ján P., Martin Lauček, tolerančný farár – spisovateľ, Myjava 1933.

Ďurovič, Ján P., Evanjelická literatúra do tolerancie, Turčiansky Svätý Martin: MS 1940.

Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě 1–7, Praha: Oliva, 1995.

Faltin, Michal, J. A. Komenský v Púchove a Lednici, Komenský a Slovensko, Košice: Východoslovenské vydavatelstvo, 1971, s. 229–243.

Földes, Éva, Népoktatási népnevelési törekveések a korai antifeudális népi-forradalmi mozgalmakban, Budapešť: Akadémiai kiado, 1964.

Hamada, Milan, Zrod novodobej slovenskej kultúry, Bratislava: SAV, 1995.

Haruštiak, D., Lubina – 600 rokov, Lubona: I-Print, 1992.

Holuby, J. L., Jak se pripojily bratské sbory skalický, púchovský a iné v Horních Uhrách roztrúseno sa nachodiace zlomky bratrskej církve k vyznaniu helvetskému r. 1647, Cirkevné listy, 1889, č. 4, s. 52–53.

Horváth, Pavel, Novšie údaje o pobyte českej pobelohorskej emigrácie v Trenčíne a na okolí, in: Trenčín, remeslá, tlačiarne, architektúra, Bratislava 1985, s. 166–174.

Hosák, Ladislav, Historický místopis země moravskoslezské, Brno: Melantrych, 1938, s. 239.

Hrejsa, Ferdinand, Dějiny křesťanství v Československu I, II., III, IV, Praha: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká, 1947.

Hroch, Miroslav a kol., Úvod do studia dějepisu, Praha: SPN, 1985, s. 150.

I. N. D. Protocollum Ecclesiae Articularis Rhetensis (maď.), in: Asztalos, M.: c. d. (použ. príloha).

Jána Amose Komenského Vlastní životopis. Ze spisu Pokračování v bratrském napomínání Samuela Maresia o umírnění horlivosti láskou, Praha: Knihtiskárna Dr. Eduard Grégr a syn, 1928.

Jarábek, Karol, Cesty J. A. Komenského po Slovensku v r. 1650–1654, Zborník PF v Nitre 1975, roč. 25, s. 174–190.

Jarábek, Karol: Komenského cesty po Slovensku v rokoch 1650–54. Príspevok k spresneniu týchto ciest, Studia comeniana et historica, 1975, roč. 5, č. 10, s. 5–16.

Jarábek, Karol, Komenského cesty po Slovensku v rokoch 1650–54. Príspevok k spresneniu týchto ciest, Studia comeniana et historica, 1975, roč. 5, č. 11, s. 5–15.

Jarábek, Karol, Bol J. A. Komenský v Zborove?, Studia comeniana et historica, 1983, roč. 18, č. 26, s. 107–110.

Karšai, František, J. A. Komenský a Slovensko, Zborník materiálov I. slovenskej komeniologickej konferencie konanej v Prešove v dňoch 15.–16. 9. 1970, usp. F. Karšai, Košice: Východoslovenské vydavatelstvo, 1971.

Karšai, František, Ideologické vplývanie J. A. Komenského na spoločensko-politické pomery na Slovensku. Komenský a Slovensko, Košice: Východoslovenské vydavatelstvo, 1971.

Kiss, Lajos, Földrajzi nevek etimológiai szótára, II. L-Zs., Budapešť: Akadémiai Kiadó 1988, s. 411.

Klein, František a kol., 500 let městečka Nosislav, Nosislav: MNV, 1986.

Komenský, Jan Amos, Autobiorafická vyznání, plány a dopisy, Vybrané spisy Jana Amose Komenského, sv. 8, Praha: SPN, 1975, s. 95–409.

Komenský, Jan Amos, Otázky některé o Jednotě bratří českých, Vybrané spisy Jana Amose Komenského, sv. 6, Praha: SPN 1972, s. 65–82.

Koncsol, László, Géza Kúr a jeho cirkevnohistorické diela, Kalvínske hlasy, 1996, roč. 67, č. 2, s. 3.

Korec, Ján Chryzostom, Cirkev v dejinách Slovenska, Bratislava: Lúč, 1994.
Kučera, Matúš, Českí exulanti v Uhorsku, in: J. A. Komenský a slovenská kultúra, Bratislava 1993, s. 55–58.
Kučera, Matúš, Slovensko na prahu novoveku, Bratislava: Mladé letá, 1993, s. 27–31.
Kumpera, Jan, Jan Amos Komenský, Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského 1987.
Kúr, Géza, A komáromi református egyházmegye, Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1993.
Kúr, Géza, A Cseh-magyar református történelmi kapcsolatok, Komárom 1937.
Kvačala, Ján, Dejiny reformácie na Slovensku(1517–1711), Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1933.
Macúrek, Josef, České země a Slovensko (1620–1650), Studie z dejín politických, hospodárskych a intuetnických vztahů, Praha 1969, s. 41–45.
Majtán, Milan, Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov, Bratislava: SAV, 1972.
Mocko, Ján, Príspevok k histórii exulantov českomoravských v Uhorsku, Cirkevné listy, 1892, č. 4, s. 51–53; č. 6, s. 90–91; č. 8, s. 110–111; č. 11, s. 145–146; č. 12, s. 153–156; č. 13, s. 171–173.
Novák, Jan, Jan Amos Komenský, jeho život a spisy, Praha 1932.
Odložilík, Otakar, Bratři na Slovensku, Časopis Matice Moravské 55, Brno 1931.
Oslanský, František, Ján Jiskra z Brandýsa a Slovesnko, Historické štúdie, Bratislava: SAV 1995, roč. 36, s. 49–67.
Oslanský, František, Kontinuita dávneho osídlenia najjužnejšieho Slovenska nad Dunajom, Historický časopis, 1995, roč. 3, č. 4, s. 609–627.
Ottův slovník naučný, Praha: J. Otto, 1898, s. 363.
Pánek, Jaroslav, Jan Amos Komenský – Comenius, Prague: 1990, s. 208.
Papp-Váry, Arpád – Hrenkó, Pál, Magyarország, Budapešť: Officina Nova, 1989.
Petrovič, Vladimír – Koč, Ondrej – Proksa, Pavel, Z dejín evanjelickej cirkvi a. v. v Skalici, Senica: Tlačiareň V. Durláka, 1997.
Petrovich, Ján, Bibliografický súpis diel J. A. Komenského, ktoré vyšli na území Slovenska, Jednotná škola, 1957, roč. 12, s. 225–241.
Polášek, Ladislav, Komenský a moravskí bratři, Pedagogická orientace, č. 14, s. 94–96.

Polišenský, Josef, Jan Amos Komenský, Praha: Melatrich, 1972.
Polišenský, Josef, Třicetiletá válka a český národ, Praha 1960.
Pyramída, 1976, roč. 5, č. 56.
Román, János, A habánok Sárospatakon, Sárospatak: A sárospataki Rákóczi múzeum füzetei, 1969.
Ružička, Vladislav, Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu, Bratislava: SPN, 1974.
Ružička, Vladislav, Komenského rovesníci v Uhorsku a jeho vplyv na vtedajšie uhorské školstvo, Jednotná škola, 1957, roč. 12, s. 202–222.
Ružička, Vladislav, Komenského vplyv na vývoj slovenského školstva, Archív Acta Comeniana pro bádání Komenského, 1958, roč. 17, č. 2, s. 161–175.
Ružička, Vladislav, Bibliografia článkov o Komenskom v slovenských časopisoch a novinách v 19. a 20. storočí do konca roku 1918, Acta Comeniana, 1958, roč. 17, č. 2–3, s. 274–277.
Říčan, Rudolf, Dějiny Jednoty bratské, Praha: Kalich 1957, s. 397–406.
Říčan, Rudolf, Dějiny Jednoty v přehledu, in: Jednota bratrská
1457–1957, Praha: Kalich, 1956, s. 11–105.
Sedlák, Vincent, Die älteste Besiedlung des Komitates Bratislava, Beiträge zur ältesten Besiedlung der Slowakei, Studia historica Slovana, Bratislava 1994, roč. 18, s. 120–121.
Sedlák, Vincent, Nemaďarské vplyvy na začiatku uhorského štátu, in: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše, Bratislava: Veda, SAV, 1984, s. 62–63.
Schubert, Jozef, Komenský a Slovensko v histórii a prítomnosti, Pedagogické revue, 1991, roč. XLIII, č. 7, s. 527–537.
Skutil, Jan, Komenského cesta Slovenskom 1650 a jej kultúrne politický význam, in: J. A. Komenský a slovenská kultúra, Bratislava: UK, 1993, s. 126–131.
Souček, Stanislav, Komenský a Slovensko, Lidové noviny 14. 11. 1920.
Šátek, Jozef, Náboženské pomery v Skalici od reformácie do josefinizmu, Trnava 1946.
Šišmiš, Milan a kol.,Trenčín, Vlastivedná monografia, 1. Trenčín, Múzeum, Bratislava: Alfa –Press, 1993.
Šišmiš, Milan a kol., Trenčín, Vlastivedná monografia, 2. Trenčín, Mesto, Bratislava: Alfa – Press, 1997.
Telgársky, J., Produkcia trenčianskej exulantskej tlačiarne, in: Trenčín, remeslá, tlačiarne, architektúra, Bratislava 1985, s. 189–219.
Tichý, František, Komenský a Joachim Kalinka, Acta Comeniana 1957, roč. 16 (I), č. 2.

Varsík, Branislav, Husiti a reformácia na Slovensku zo žilinskej synody, Bratislava 1932, s. 138–147.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II, Bratislava: Veda, 1947.

Žbirková, Viera, Comenius and his place in the teacher training College curricula, (Hussite House of Prayer), Vlčany 1647.

Žbirková, Viera, Komeniologická činnosť Karola Jarábka, in: Učitelé, šířitelé myšlenek J. A. K., Okresní vlastivědné muzeum J. A. K., Přerov 1992.

Žbirková, Viera, Komeniologické práce na Slovensku, in: Únia Comenius, Praha: Institut základu vzdelanosti UK, 14. 1. 1995.

Žbirková, Viera, Komenský a Slovensko. Quo Vadis výchova, Bratislava: Iuventa, 1992, s. 5–9.

Žbirková, Viera, Úcta J. A. Komenskému, Múzeum J. A. Komenského, Praha, strojopis s. 8.

Žbirková, Viera, Českí bratia v Reci v 17. a na začiatku 18. storočia, in: J. A. Komenský a myšlenkové paradigma české a anglické společnosti raného novověk, Zborník referátov z 20. medzinárodného komeniologického kolokvia v Uherskom Brode 6.–8. 9. 1995, Studia comeniana et historica, 1996, roč. 26, č. 55–56, s. 165–185.

Žbirková, Viera, Reca. Českí bratia v Reci koncom 17. a na začiatku 18. storočia, Nitra, Reca, PF VŠPg a OÚ 1996.

Žbirková, Viera, Kapitoly o pôsobení českých exulantov na západnom Slovensku koncom 17. a na začiatku 18. storočia, Nitra: FF UKF, 2002.